

TÖBB MINT 100 MILLIÓ NŐ HIÁNYZIK*

(More than 100 million women are missing)

AMARTYA SEN

Gyakran halljuk, hogy a világ lakosságának zömét a nők teszik ki. Ez a hibás elképzelés az európai és észak-amerikai helyzet általánosításán alapul, mivel a világnak ezen a táján a nő-férfi arány átlagosan 1,05 vagy 1,06, illetve még annál is magasabb. Dél-Ázsiában, Nyugat-Ázsiában és Kínában ugyanez az arány már csak 0,94, illetve gyakran még alacsonyabb, bár Ázsia, Afrika és Latin-Amerika egyes területein belül igen nagy eltérések tapasztalhatók. Hogyan lehet ezeket a különbségeket megmagyarázni, és mit tudunk velük kezdeni?

I.

Születéskor a világ minden részén 100 újszülött lányra nagyjából 105, illetve 106 újszülött fiúgyermek jut. Egyenlőre még vitatott, hogy a biológia törvényei miért így működnek. A fogantatás után azonban a biológia nagyjában-egészében a nőket részesíti előnyben. Kiterjedt vizsgálódások eredményei azt bizonyítják, hogy ha a nők és a férfiak hasonló táplálkozást, gyógyászati ellátást és orvosi gondozást kapnak, a nők sokkalta tovább élnek, mint a férfiak. Úgy tűnik, hogy a nők összességében ellenállóbbak a betegségekkel szemben, és általában véve sokkal szívósabbak; ezeket az előnyöket nemcsak negyven éves koruk után élvezik, hanem már az életük kezdetén, különösen pedig a születés utáni első hónapokban, sőt már az anyaméhben is. Ha mindkét nem azonos gondozásban részesül, akkor a nők sokkal tovább élnek, mint a férfiak¹.

A nők száma jelentősen meghaladja a férfiakét Európában, az Egyesült Államokban és Japánban, ahol bár többféle megkülönböztetés érvényesül a nőkkel szemben (a férfiak a felsőfokú oktatás, a jó munkahelyek és a vezető beosztások megszerzése terén jelentős előnyre tettek szert), az alapvető táplálkozás és az egészségügyi ellátás terén közel azonos helyzetben vannak a férfiakkal. Ezekben az országokban a nőknek a férfiakéhoz viszonyított nagyobb száma első-sorban azon társadalmi és környezeti tényezők következménye, melyek hatására a férfiak halandósági rátája magasabb, mint a nőké (nagyobb a valószínűsége pl. annak, hogy a férfiak erőszakos cselekmények áldozatai lesznek, illetve hogy dohányzásból eredő betegségekben hűnynek el). Mindezek figyelembevételével is úgy tűnik, hogy a nők hosszabb várható élettartama mindezekelőtt a betegségekkel szembeni nagyobb rezisztenciájuknak köszönhető. Ilyen szempontból aztán szinte már érdektelen is, hogy a férfiak relatíve magasabb születési aránya a nők potenciálisan magasabb túlélési rátájának köszönhető-e vagy sem. Ha a férfiak és a nők közel azonos

*A fordítás Amartya Sen: *More Than 100 Million Women Are Missing* című, a *The New York Review of Books* által 1990. december 20-án közölt cikke alapján készült a *The New York Review of Books* engedélyével. Copyright © 1990 Nyrev, Inc.

bánásmódban részesülnek, akkor a nők halálozási arányszáma minden korcsoportban alacsonyabb, mint a férfiaké. Ázsia jelentős részében és Észak-Afrikában azonban korántsem ez a helyzet. Ezekben az országokban sokkal magasabb a női halandóság, mint amilyen akkor lenne, ha a nők egyformán táplálkoznának a férfiakkal és azonos egészségügyi ellátásban részesülneek. Indiában például a születést követő rövid időszak kivételével a harmincas éveik végéig minden korcsoportban magasabb a nők halálozási aránya, mint a férfiaké. Ennek oka az, hogy a nők általában több betegséget kapnak meg, mint a férfiak, és az egészségügyi ellátás terén vajmi keveset törődnek velük².

A fenti képlet azonban nem alkalmazható a harmadik világ minden részére. A Szahara-menti afrikai országokban például, ahol pusztít az éhínség és a nyomor, nemcsak hogy nem a nőhiány, hanem éppen a nőtöbblet a jellemző, mivel a nő-férfi arány 1,02. Ebben a témában nem tanácsos a „harmadik világ” elnevezés használata, mivel e csoport országai rendkívül sokfélék. Még Ázsián belül is — ahol egyébként a világon a legalacsonyabb a nők aránya — igen nagyok az eltérések, hiszen Délkelet-Ázsia és Kelet-Ázsia (Kína kivételével) férfi és nő lakosainak száma közel azonos (az arány kb. 1,01 a nők javára). Egyes régiókon, sőt még egyes országokon belül is tapasztalhatók lényeges különbségek. India Punjab és Haryana államaiban például — amelyek az országban a leggazdagabbak — a nő-férfi arány igen alacsony (0,86), míg a sokkal szegényebb délnyugat-indiai Kerala államban a fenti arány 1,03, vagyis hasonló, mint Európában, Észak-Amerikában és Japánban.

Ha csak megközelítő képet szeretnénk kapni arról, hogy a nő-férfi arány eltérései hány embert érintenek, akkor meg kell becsülnünk egy adott országban a „hiányzó nők” lélekszámát. Vagyis azt kellene kiszámolni, hogy Kínában vagy Indiában mennyivel több nő élne akkor, ha ott a nők aránya hasonló lenne azon országokéhoz, ahol a nők a férfiakéhoz hasonló elbánásban részesülnek, és azokhoz hasonlóan táplálkoznak. A két nem azonos lélekszámát feltételezve, Dél-Ázsiában, Nyugat-Ázsiában és Kínában a 0,94-os nő-férfi arány a nők 6%-os hiányát jelzi. De mivel azokban az országokban, ahol a két nem közel azonos bánásmódban részesül, a fenti arány 1,05, a valódi hiány kb. 11%-ra tehető. Így kalkulálva, egyedül Kínában 50 millióra tehető a „hiányzó nők” száma. Ha ehhez még hozzáadjuk a hiányzó dél-ázsiai, nyugat-ázsiai és észak-afrikai nők számát, akkor a végeredmény legalább 100 millió. És ez a hatalmas szám az egyenlőtlenség, számkivetettség és elhanyagoltság rémes történetét vetíti elénk, melynek következtében a nők sokkal nagyobb arányban halnak meg, mint a férfiak.

II.

A nők háttérbe szorításának és elhanyagolásának általában két igen egyszerű magyarázatát adják. Az egyik a Kelet és a Nyugat közötti kulturális eltérést említi, és arra hivatkozik, hogy a nyugati civilizáció sokkal kevésbé diszkriminálja a nemeiket, mint a keleti. A másik egyszerű magyarázat a gazdasági fejlettségre hivatkozik, és az egyenlőtlen táplálkozást és egészségügyi ellátást az országok gazdasági fejletlenségével magyarázza.

Mindkét vélemény hordozhat némi igazságot magában, de átfogó elméletként egyik sem túlságosan meggyőző. Ráadásul a két leegyszerűsített magyarázat a gazdasági fejlettség különbözőségéről és a Kelet—Nyugat közötti választóvonalról bizonyos fokig még ellent is mond egy-

másnak. Összevont kulturális és gazdasági elemzésre lenne szükség mindezek alátámasztására.

Ha először a kulturális megközelítést vesszük, akkor szinte már első látásra megdől a Kelet—Nyugat közötti választóvonal elmélete, mivel a belső eltérések is igen erőteljesek. Japánban például — a legtöbb ázsiai országtól eltérően — közel egyező a férfi-nő aránya a legtöbb európai és észak-amerikai országéval. Mindez, legalábbis felszínesen, azt sugallja, hogy a gazdasági fejlettség szintje és a reáljövedelem nagysága többet jelentenek annál, mint hogy egy adott ország orientális vagy nyugati jellegű akkor, ha a nők túléléséhez biztosított körülményeket vesszük figyelembe. Az 1899-es és 1908-as népszámlálás szerint Japánban komoly hiány volt a nőkben, de 1940-re már közel azonos volt a két nem aránya, míg a II. világháború utáni időszakban — amikor Japán meggazdagodott és iparilag fejlett lett — jelentős nőtöbblet keletkezett. Néhány kelet- és délkelet-ázsiai országban szintén több a nő, mint a férfi: Thaiföldön és Indonéziában például a nők száma jelentősen meghaladja a férfiakét.

Kezdetleges és differenciálatlan formájában a Kelet—Nyugat közötti különbséget felhasználó magyarázat nem veszi figyelembe az érintett társadalmak egyéb jellegzetességeit sem. Dél-Ázsiában például a nő-férfi aránya a világon a legalacsonyabbak között van (Indiában és Bangladesben 0,94, Pakisztánban 0,90), ugyanakkor ez a régió élen járt a nők politikai vezetőkként történő megválasztásában. Valójában mind a négy nagy dél-ázsiai országban vagy nőt választottak meg a kormány élére (Srí Lanka, India, Pakisztán), vagy pedig a legnagyobb ellenzéki pártnak volt női vezetője (például Bangladesben).

Igaz természetesen az is, hogy ezeket a sikereket Dél-Ázsiában csak a felső társadalmi osztályokhoz tartozó nők érheték el, valamint az is, hogy a női kormányfők nem sokat tettek a nőkért általában. Mindezt csak azért említettük, hogy megkérdőjelezzük azt az állítást, miszerint a Kelet és a Nyugat közötti különbség pusztán csak attól függ, hogy jobban vagy kevésbé törődnek az egyes társadalmak a nemek közötti különbség kérdésével. Az elvégzendő vizsgálatnak az eddigieknél sokkal összetettebbnek és alaposabbnak kell lennie.

Természetesen arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az előbb említett női vezetők dinasztikus kapcsolatokon keresztül jutottak ilyen magas beosztásba, hisz pl. Indira Gandhi Jawaharlal Nehru leánya volt, Benazir Bhutto pedig Zulfikar Bhuttoé. Ennek ellenére sem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy ezek a nők a népszerűségük, vagyis igen magas szavazati arányuk segítségével kerültek magas közéleti pozícióikba. A dinasztikus kapcsolatok nem újak a politikában, és igen sok országban a hatalom átörökítésének velejárói. Az, hogy Indira Gandhi politikai ereje részben apja pozíciójának volt köszönhető, önmagában még semmivel sem jelentősebb annál a ténynél, hogy Rajiv Gandhi politikai hitele részben anyjának volt köszönhető, illetve annál a ténynél, hogy (ami talán kevésbé ismert) Indria Gandhi apja — a nagy Jawaharlal Nehru — kezdetben elsősorban mint Motilal Nehru fia vált ismertté, aki egyébként a Kongresszus Párt elnöke volt.

A választások sikerességét más szempontból vizsgálva, hasznos összehasonlítani a nők arányát pl. az észak-amerikai és az indiai törvényhozásban. Az amerikai képviselőházban a nők aránya 6,4%, míg az indiai parlament jelenlegi és legutóbbi alsóházában a nők aránya 5,3% és 7,9% volt. Száz amerikai szenátor közül csak kettő a nő, míg a legutolsó és a jelenlegi indiai felsőházban, a Rayja Sabha-ban, a nők aránya 9%, illetve 10% volt. (Más, de mégis releváns kontextusból azt említeném, hogy amikor Indiában a Delhi Egyetemen tanítottam, sokkal több

diplomás kolleganőm volt, mint amennyi most a Harvardon van.) Egy társadalom kulturális légköre igen sokat számít a férfiak és a nők közötti különbség terén — mind a túlélés tekintetében, mind pedig egyéb vonatkozásban —, de teljesen értelmetlen a különbözőségeket egyszerűen csak a nemeket diszkrimináló Kelet és az elfogulatlan Nyugat közötti különbséggel magyarázni.

Vegyük most a másik magyarázatot, vagyis a tisztán gazdaságit. Bizonyos, hogy minden olyan ország, ahol kifejezett és nagy nőhiány van, többé-kevésbé szegénynek minősül akkor, ha a szegénységet a reáljövedelemmel mérjük, és egyetlen olyan nagy országba sincs nőhiány, ahol az egy főre jutó bruttó nemzeti termék magas. Minden okunk megvan arra, hogy a gazdasági növekedéssel párhuzamosan az egyébként relatíve magas női mortalitás csökkenésére számítsunk. Például: a szülésben elhunyt nők száma a gazdasági fejlődéssel együtt járó jobb kórházi ellátás és a születések számának csökkenése következtében várhatóan csökken.

Ebben az egyszerű formában azonban a gazdasági elemzés még nem magyaráz meg túl sok mindent, mivel — a korábban már jelzett adatok szerint — számos szegény országra nem jellemző a nőhiány. Valójában az a helyzet, hogy a gazdasági fejlődés gyakran együtt jár a nők túlélési rátájának viszonylagos romlásával (még akkor is, ha mind a férfiak, mind a nők várható élettartama abszolút értelemben javul). Például: Indiában a közelmúltban csökkent a különbség a férfiak és a nők várható élettartama között, de ezt sok olyan évtized előzte meg, amikor a nők relatív helyzete rosszabbodott. A népességen belül a nő-férfi arány folyamatosan romlott, hisz a századforduló táján (1901-ben) 97 nő jutott 100 férfira, míg 1971-ben ez az arány már csak 93:100 volt, és jelenleg is csak igen kevéssel jobb. A nők helyzetének romlása elsősorban abból ered, hogy nem részesednek a férfiakkal azonos arányban az egészségügyi és társadalmi fejlődés által eredményezett előnyökből. A gazdasági fejlődés tehát nem mindig csökkenti a nők — mortalitást tekintve — hátrányos helyzetét.

A nők népességarányának jelentős csökkenés következett be Kínában az 1979-ben bevezetett gazdasági és társadalmi reformok következtében. A Kínai Statisztikai Évkönyvek adatai szerint a lakosságban belül tovább csökkent a nők amúgy is rendkívül alacsony aránya a férfiakhoz viszonyítva. (Az 1979-es 94,32-ről 1985—86-ra 93,42-ra csökkent. Azóta ugyan bekövetkezett némi emelkedés, mert 1989-ben 93,98 volt ez az arány, de még így is alacsonyabb, mint 1979-ben volt.) A gazdasági reformok bevezetése előtt a nők várható élettartama sokkal magasabb volt, mint a férfiaké, de azóta megfordult a helyzet³. Természetesen a reformok bevezetését követő évek a gazdasági növekedés és sok szempontból a szociális fejlődés éveit is voltak, de a nők relatív túlélési esélye mégis csökkent. Ez, és sok más eset azt példázza, hogy a gyors gazdasági fejlődés együtt járhat a nők rosszabbodó relatív halandósági mutatójával.

III.

Felszínes plauzibilitása ellenére sem a Kelet és a Nyugat között feltételezett ellentét, sem pedig a gazdasági fejletlenséggel állítólag együtt járó női kizsákmányolás nem segíti elő azt, hogy a helyzetet teljes mélységében és alaposságában megértsük. Ehhez ugyanis meg kell vizsgálnunk azokat a komplex módozatokat, ahogyan a gazdasági, társadalmi, kulturális tényezők befolyást gyakorolnak a regionális különbségekre.

Minden bizonnyal igaz az, hogy például a nők családon belüli státusza és hatalma régióként erőteljesen eltérő, és jó okunk van azt feltételezni, hogy ezek a társadalmi jellegzetességek a nők gazdasági szerepével és függetlenségével állnak összefüggésben. Például: a munkavállalás és a vagyon tulajdonlása egyaránt fontosak a nők gazdasági függetlensége és hatalma szempontjából. Ezek a tényezők ugyanakkor messzemenő hatást gyakorolhatnak a juttatások elosztására és a családon belüli szerepek és feladatok megosztására, valamint az ún. női „jogcímek” megszerzésére.

Valójában a nőknek és a férfiaknak vannak olyan azonos és olyan ellentétes érdekeik, melyek befolyásolják a családi döntéseket. Előfordul az is, hogy a családon belüli döntéshozatal valódi együttműködésen alapul, melynek során a családi élet konfliktusaira implicit egyezmények alapján születik a megoldás. Sok csoportkapcsolatra jellemző az effajta „kooperációs konfliktuskezelés”. Így tehát ennek elemzése is segít megérteni azokat a hatásmechanizmusokat, amelyek befolyásolják azt az „egyezményt”, melynek alapján a nő szerepe a családi javak elosztásában meghatározásra kerül. Az impliciten elfogadott viselkedésnormák követéséből profitálhatnak mind a férfiak, mind pedig a nők, de létezik számtalan olyan egyezmény, amely nem egyformán kedvező a két fél számára. A lehetőségek közül egyetlen kooperációs egyezmény kiválasztása a közös javak és előnyök adott elosztását eredményezi.

A családon belüli konfliktusoknak az impliciten megállapodott viselkedési normák segítségével történő megoldása történhet egalitárius elvek alapján, de annak részleges mellőzésével is. A családi élet természetéből — az otthon és a tapasztalatok megosztásából — következik, hogy a konfliktus elemeit nem szabad expliciten hangsúlyozni (ha állandóan a konfliktusokra helyezük a hangsúlyt, akkor viselkedésünk aberrált); gyakori eset az is, hogy a jogaitól megfosztott nőnek fogalma sincs relatív deprivációja mértékéről. Hasonlóan fontos lehet annak megítélése, hogy ki végzi a családban a „produktív” munkát, és hogy ki mennyivel „járul hozzá” a család prosperitásához, annak ellenére, hogy csak igen ritkán vitatják meg a felek nyíltan azt, hogy valójában mit is értenek a produktív munkán és a hozzájáruláson. A társadalmi percepció ezen kérdései — véleményem szerint — rendkívül fontosak a nemek szerinti egyenlőtlenség vizsgálata szempontjából még a gazdagabb és fejlettebb országokban is, de szegény és elmaradott országokban különösen erőteljes lehet a hatásuk a női jogfosztottság fenntartásában⁴.

A családi bevétel, illetve juttatások elosztása akkor kevésbé kedvezőtlen a nők számára, ha (1) rendelkeznek családon kívüli jövedelemmel; (2) munkájukat produktívnak ismerik el (ezt könnyebb a háztartáson kívüli végzett munkával elérni); (3) rendelkeznek bizonyos gazdasági erőforrással és némi joggal; és (4) a társadalmon belül világosan érthető a nők jogfosztottságának módosítási, valamint a helyzet megváltoztatásának eszközei. Ez utóbbi kategóriát a nők iskolázottsági szintje és a politikai életben való részvétele jelentősen befolyásolhatja.

Adott közösségek vizsgálatából összegyűjtött jelentős mennyiségű empirikus tény igazolja, hogy a „jövedelmező” munkavégzésként meghatározott elfoglaltság (például: rendszeres bérért való munka az otthontól távol, valamint a produktívnak minősített mezőgazdasági munka), ellentétben a nem fizetségért végzett és teljes mértékben lebecsült házimunkával — függetlenül attól, hogy ez utóbbi milyen nehéz és fáradságos — jelentősen javítja a nők alku-pozícióját⁵. Valójában a nők „jövedelmező” munkavégzése következtében a „kooperációs konfliktusok” megoldása is sok szempontból kevésbé kedvezőtlené válik a nők számára. Először: a családon kívül fizetésért végzett munka révén a nők olyan jövedelemhez jutnak, amelyhez könnyebben

hozzáfernek, némileg sajátjuknak tekinthetnek, és így talán kevésbé sebezhetőek. Másodszor: a „kenyérkereső” jelzőhöz (és a család együttes prosperitásához való produktív hozzájáruláshoz) társuló társadalmi megbecsülés javíthatja a nők családon belüli helyzetét, és hatással lehet azokra a kulturális tradíciókra is, amelyek arra vonatkoznak, hogy ki mekkora részt kap a közös javak elosztásakor. Harmadszor: amikor a háztartáson kívüli munkavégzés olyan állást jelent, ami némi biztonságot és jogi védelmet is garantál, akkor az ebből következően a nőknek járó jogok révén gazdasági pozíciójuk kevésbé sebezhetővé, illetve bizonytalanná válik. Negyedszer: a családi otthontól távol végzett munka némi ízelítőt ad a nők számára a külvilágból, és ennek nagy jelentősége lehet a nők családon belüli helyzetének javítása szempontjából. Innen nézve, a háztartási munkán kívüli munkavégzés még „oktató és képző” jellegű is lehet.

A fent felsorolt tényezők nemcsak a nők családon belüli alkupozícióját javíthatják, de ellensúlyozhatják a lányok viszonylagos háttérbe szorítottságát, elhanyagoltságát és mellőzöttségét is. Sok országban azért preferálják a fiúkat, mert azt várják tőlük, hogy ha felnőnek, anyagi biztonságot nyújtanak majd a szüleiknek. Ennek az előítéletnek az erejét csökkentheti az, ha a nők a férfiakhoz hasonlóan, fizetett munkahelyeken dolgozhatnak. Ráadásul még, ha a nők státusza általánosságban javul, és a nők munkavégzését elismerik, a kislányok is növekvő figyelmet és gondoskodást kaphatnak. Ehhez hasonlóan, a nők kapcsolatai a világgal a családon kívüli munkavégzés révén az oktató jellegű hatás segítségével gyengíthetik a hagyományos hiedelmek és viselkedésmódok erejét.

Ha Ázsia és Afrika különböző régióit hasonlítjuk össze olyan szempontból, hogy a nők relatív esélyeit összekapcsoljuk a két nem „jövedelmező munkavégzésével” (pl. családon kívüli munkavégzés, lehetőleg fizetésért), akkor a kettő közötti kapcsolatot igen szorosnak találjuk. Ha Ázsia (Kína kivételével) és Afrika különböző régióit rangsoroljuk a nőknek az úgynevezett jövedelmező munkavégzésben a férfiakéhoz viszonyított részesedése alapján, akkor csökkenő sorrendben a következő rangsort kapjuk⁶.

1. Szaharamenti országok
2. Délkelet- és Kelet-Ázsia
3. Nyugat-Ázsia
4. Dél-Ázsia
5. Észak-Afrika

Ha a nők várható élettartamát vetjük össze a férfiakéval, akkor meglepően hasonló sorrendet kapunk:

1. Szaharamenti országok
2. Délkelet- és Kelet-Ázsia
3. Nyugat-Ázsia
4. Észak-Afrika
5. Dél-Ázsia

Ez a hasonlóság arra utal, hogy kapcsolat áll fenn a munkavállalás és a túlélési perspektívák között. Azon túlmenően, hogy a két rangsor között szinte teljes a megfelelés, rendkívül meglepő, hogy igen erős az eltérés a két kontinensen, vagyis Afrikán és Ázsián belül, ami tovább erősíti a nők munkavállalása és a túlélési perspektívák közötti kapcsolat meglétét.

Természetesen az is lehetséges, hogy mindaz, amit az előbb láttunk nem annak a következménye, hogy a jövedelmező munkavégzés jobb túlélési perspektívákat biztosít, hanem más, egy-

mással összefüggő tényezők hatásának az eredménye. Valójában igen nehéz ilyen széleskörű kapcsolatok alapján bármilyen egyértelmű következtetést levonni; azonban más összevetések hasonló kapcsolatokat bizonyítanak⁷. Például India leggazdagabb államában, Punjabban a legalacsonyabb a nő-férfi arány egész Indián belül; ugyanakkor ebben az államban a legalacsonyabb a nőknek a férfiakéhoz viszonyított aránya a jövedelmező munkavégzés terén is. A világ legkülönbözőbb közösségeiről készült tanulmányok is világosan bebizonyították a háztartáson kívüli munkavégzésnek a nők jólétére gyakorolt hatását⁶.

IV.

Kínát külön kell tárgyalni, mivel esete speciális figyelmet érdemel. Ebben az országban régi hagyománya van a nőkkel szembeni előítéleteknek, de a forradalom után a kínai vezetők sokat tettek azért, hogy csökkenjen a nők és a férfiak közötti egyenlőtlenség⁸. Ezt segítette a mindenki számára hozzáférhető általános egészségügyi ellátás javulása, a nők munkavállalási arányának erőteljes növekedése, valamint a gazdasági és társadalmi életben játszott szerepük fontosságának elismerése.

A várható élettartam jelentősen meghosszabbodott, és az 1958—1961 közötti rettenetes éhínség hullámok kivételével (melyek a Nagy Ugrás elnevezésű döntés szégyenletes kudarcát követték) a kínaiak születéskor várható élettartama az 1950-es években jellemző negyven évről 1979-re — amikor a gazdasági reformok bevezetésre kerültek — hatvan évre emelkedett. A halandóság erőteljes csökkenése még inkább figyelemre méltó, ha számításba vesszük azt a tényt, hogy mindez igen súlyos gazdasági problémák közepette történt, amikor az ipar rendkívül gazdaságtalan volt, a mezőgazdasági termelés stagnált, és az egy főre jutó termelés csak alig emelkedett. A nők halálózási aránya jelentősen csökkent; mind az általános halálózási arány csökkenésének eredményeként, mind pedig relatíve, vagyis a férfi halandósággal összehasonlítva. A nők születéskor várható élettartama utólérte a férfiakét, és a szociális és gazdasági reformok 1979-es bevezetésekor már jelentősen meg is haladta azt.

A fenti reformok következtében azonnal emelkedni kezdett a gazdaság növekedési rátája, és véget ért a mezőgazdaság stagnálása. A hivatalos statisztikák szerint 1979 és 1986 között megduplázódott a mezőgazdasági termelés, ami igen nagy eredménynek számít még akkor is, ha az adatokban van némi túlzás. E statisztikák ugyanakkor a reformok bevezetése utáni időszakban a halálozások számának általános *emelkedéséről*, a halálózási ráta 1979 előttinél tartósan magasabb arányáról is tanúskodnak. A nők relatív túlélési esélye is rosszabbodott, és a lakosságon belül csökkent a nőknek a férfiakéhoz viszonyított aránya (1979-ben 94,3, míg 1985-ben és 1986-ban 93,4). Az adatok értelmezhetősége igen bonyolult, és ezért igen nehéz egyértelmű következtetéseket levonni, de mindenképpen megalapozottnak tűnik az a nézet, miszerint a nők várható élettartama ismét alacsonyabb lett a férfiakénál. A Világbank által nemrégiben kiadott *World Development Report* szerint például a nők várható élettartama 66 év, a férfiaké pedig 69 év (a téma bonyolultsága miatt igen jól rávilágít az a tény, hogy e jelentésnek még ugyanebben a számban az olvasható, hogy a férfiak és a nők együttes átlagos várható élettartama 70 év)⁹.

Miért romlottak Kínában a nők relatív túlélési esélyei 1979 óta? Számtalan szakértő tollából olvasható az a megfigyelés, miszerint a kínai vezetők az utóbbi időben kevesebb hangsúlyt fektet-

tetek a nők egyenjogúságára, ami abból is látható, hogy szinte egyáltalán nem foglalkoznak a témával. Amint Margery Wolf szociológus megfogalmazta: „az elhalasztott forradalom” esetével állunk szemben¹⁰. Annak ellenére, hogy ez a tény igen fontos, mégsem magyarázza meg azt, hogy a reformok bevezetésének első éveiben miért romlott olyan drámaian a nők relatív túlélési esélye, miközben az egész országra a gazdasági prosperitás volt jellemző.

Elképzelhető, hogy az 1979-ben kötelezővé tett születésszabályozás, vagyis a családnagyság kontrollálása lehetett az egyik fontos okozati tényező. Az ország néhány részében a hatóságok ragaszkodtak az egygyermekes családokhoz. Ez a korlátozás sok esetben a lányok erőteljes elhanyagolásához vezetett, mivel Kínában a fiúkat többre becsülik náluk. A probléma méretére jellemző, hogy tudomásunk van lánycsecsemők meggyilkolásáról is. A reformok bevezetése utáni években jelentősen emelkedett a lányok gyermekkori halandósága — becslések szerint a lányok gyermekkori halálozási aránya az 1978-as 37,7⁰/₀₀-ról 1984-re 67,2⁰/₀₀-re emelkedett¹¹. Annak ellenére, hogy ezek a számok a későbbi adatok tükrében talán kissé túlzónak tűnnek, a lánycsecsemők túlélési lehetőségeit kétségtelenül negatívan érintették a családnagyság korlátozására hozott intézkedések. A későbbiekben fogantatási döntések — miszerint lehetőség nyílt a második gyermek szülésére abban az esetben, ha az első leány volt — a fenti probléma elismerésére utalnak.

A kínai nők túlélési problémájának vizsgálata szempontjából a második fontos tényező az egészségügyi szolgáltatásoknak a reformok bevezetését követő általános válsága. A mezőgazdasági termelő brigádok és kollektívák — melyek hagyományosan a kínai vidéki egészségügyi programok legfontosabb finanszírozói voltak — feloszlásra kerültek. Helyettük a családcentrikus „felelősségi rendszer” került bevezetésre. A mezőgazdasági termelés növekedett ugyan, de a pénzügyi erőforrások erőteljes csökkenése következtében drámaian romlott a korábban rendkívül kiterjedt kínai vidéki egészségügyi ellátás színvonala. Bár a mezőgazdasági közösségek valószínűleg nem járultak túlzottan hozzá a mezőgazdasági termelés növekedéséhez, de Kína rendkívül újító és kiterjedt vidéki egészségügyi szolgáltatásáért igen sokat tettek. Ami a nemeket illeti: bár hivatalosan mindkét nemet azonosan érintették a szolgáltatások csökkenéséből eredő hátrányok, ha figyelembe vesszük a vidéki Kína erőteljes fiú-párti beállítottságát, az egészségügyi ellátás csökkenése minden bizonnyal a nők és a lánygyermek esetében járt együtt a legdrámaibb negatív következményekkel. (A kínai kultúrában mélyen gyökerező pozitív elfogultság a férfiúi nemmel szemben az egygyermekes család-modellt — ami elméletileg szintén semleges a nemek iránt — a lánycsecsemők számára különösen hátrányossá tette.)

Harmadrészt: a „felelősségi rendszer” érezhetően csökkentette a nők részvételi arányát a „jövedelmező” mezőgazdasági munkavégzésben. Mivel az új rendszer a munkával kapcsolatos felelősségi körök megállapítása terén a korábbinál sokkalta tradicionálisabb volt, a nők háztartási munkája ismét nem kapta meg a megérdemelt megbecsülést¹². A korábban már említett okok miatt a nők státuszának ezen változása minden valószínűséggel negatív hatást gyakorolt a helyzetükre. Néhány régióban legalább részlegesen ellensúlyozhatja ezt a helyzetet az, hogy a nők számára nagyobb arányban kínálkozott munkavégzési lehetőség a mezőgazdaságon kívül. A társadalombiztosítási intézményeknek a reformok révén bekövetkező gyengülése azonban ismét erőteljes aggodalmakat keltett a szülőkben az iránt, hogy ki törődik velük, ha majd megöregszenek, s ezért megint felerősödött a fiúkba vetett bizalom, melynek következtében a lánygyermekkel való általános törődés és egészségügyi ellátásuk színvonala csökkent¹³.

V.

A Kelet és Nyugat közötti ellentétben alapuló, illetve a „fejletlenséget” előtérbe helyező elemzések láthatóan nem vezetnek messzire. A fontosnak tűnő változók (pl. a nők munkábaállása, női írástudatlanság) ötvözik a gazdasági és a kulturális tényezőket. Az a tény, hogy a nők jövedelmező munkavégzésének nagy jelentőséget tulajdonítunk túlélési esélyeik vizsgálata szempontjából, felszínesen talán úgy tűnhet, hogy mi is egyszerű gazdasági magyarázattal élünk — de ez nem így van. Az igazi kérdés az, hogy a jövedelmező munkavégzés miért gyakoribb a Szaharamenti afrikai országokban, mint Észak-Afrikában, illetve Délkelet- és Kelet-Ázsiában, mint Nyugat- és Dél-Ázsiában. Ebből a szempontból kétségtelenül igen fontosak a kérdéses térség kulturális hagyományai, beleértve a vallási tradíciókat is. A nők jogfosztottságának gazdasági okait más, szociális és kulturális tényezőkkel kell ötvözni annak érdekében, hogy eljussunk a probléma valós magyarázatához.

Természetesen jól tudjuk azt is, hogy a jövedelmező munkavégzés nem az egyetlen olyan tényező, mely meghatározza a nők túlélési esélyeit. Döntő fontosságú lehet még az iskolai végzettség, valamint a gazdasági jogok — beleértve a tulajdonjogokat is¹⁴. Vegyük csak figyelembe a korábban már említett indiai állam, Kerala helyzetét. Ebben az államban nincs nőhiány, mivel az 1,03-os nő-férfi aránya közelebb áll az európaihoz (1,05), mint a kínaihoz, nyugat-ázsiaihoz és indiaihoz (ez utóbbiakban átlagosan 0,94). Keralában a nők születéskor várható élettartama a legutolsó népszámláláskor, vagyis 1981-ben, elérte a 68 évet (most 72 évre becsülik), s ezzel jelentősen meghaladta a férfiakét, mivel az 1981-ben 64 év volt (jelenleg 67-re becsülik). Mivel a nők az esetek nagy részében képesek jövedelmező munkát végezni Keralában — legalábbis sokkal jelentősebb arányban, mint Punjab államban —, ez az állam a fenti szempontból nem tekinthető kivételesnek. Kivételes viszont az írástudók magas aránya Keralában; az ugyanis nemcsak a többi indiai államénál magasabb, hanem még a kínainál is, különösen a nők esetében.

Keralában a tartomány baloldali kormánya központi pénzből finanszírozott és igen kiterjedt alapoktatási rendszert vezetett be és működtet. Valójában azonban mindez közel két évszázaddal ezelőtt kezdődött, és az akkori Travancore és Cochin nevű királyságok (melyek nem voltak Brit India részei; a függetlenség elnyerése után a régi Madras közigazgatási területének egy részével együtt alkották az új Kerala államot) uralkodóinak a nevéhez fűződik. Rani Gouri Parvathi Bai — Travancore királynője — már 1817-ben kiadott egy rendeletet, mely megkövetelte az oktatás központi támogatását:

„Az államnak kell vállalnia a lakosság oktatási költségeinek fedezését annak érdekében, hogy a felvilágosultság elterjedésében ne legyen különbség az alattvalók között, és hogy az oktatás kiterjesztése révén jobb alattvalókká és közhivatalnokokká váljanak, és hogy ily módon tovább öregbítsük Államunk hírnevét”¹⁵.

Ráadásul Kerala legnagyobb részén a tulajdon és a birtok öröklése női ágon történik. Ezek a tényezők és az általános egészségügyi ellátás magas szintje segítenek annak megértésében, hogy Keralában a nők miért nincsenek hátrányos helyzetben a túlélésükhöz szükséges eszközök elosztása terén. Annak ellenére, hogy szinte lehetetlen lenne külön-külön meghatározni az egyes felsorolt tényezők hozzájárulását a végeredményhez, nagy hiba volna, ha nem sorolnánk fel mindegyiket a potenciálisan vizsgálatra érdemes változók között.

Mivel Afrika és Ázsia jelentős részein hatalmas problémák vannak a nők túlélésével kapcsolatban, rendkívül meglepő, hogy a korábbiakban felsorolt hátrányok ezideig ennyire elenyésző figyelmet kaptak. Döbbenetesen nagy a „hiányzó nők” száma ha azt vesszük, hogy hányan lennének akkor, ha a férfiakéval azonos egészségügyi és orvosi ellátásban részesülnének, valamint azonosan táplálkoznának. Több mint 100 millió nő csak azért nem él, mert a nők a férfiakhoz viszonyítva hátrányos bánásmódban részesülnek. Ha ezt a helyzetet a hivatalos politika segítségével meg kívánjuk változtatni, akkor először a jelenség okát kell feltárni és megérteni. Ne feledjük, hogy a világ egyik legnagyobb és legsúlyosabb problémájával állunk szemben.

Fordította: Mészáros Júlia

Jegyzetek

- ¹ Waldron, I. (1983) *The Role of Genetic and Biological Factors in Sex Differences in Mortality* című könyve összefoglalja a témában rendelkezésre álló tényeket. (In.: Lopez, A. D. és Ruzicka, L. T. (szerk.) *Sex Differences in Mortality*, Dept. of Demography, Australian National University, Canberra.) A túlélési előnyöknek a halálózásra gyakorolt erős hatásáról és a biológiai nézőpont kialakításának nehézségeiről lásd: Johansson, S. R. *Mortality, Welfare and Gender: Continuity and Change in Explanations for Male/Female Mortality Differences over Three Centuries* (In.: *Continuity and Change*, megjelenés alatt.)
- ² A vonatkozó adatokat részletesen a Jocelin Kynch-csel közösen írt cikkünkben: *Indian Women: Well-being and Survival*, Cambridge Journal of Economics, Vol. 7., 1983., valamint az általam írt *Commodities and Capabilities* című könyvben (Amsterdam, North-Holland, 1985.) közöljük.
- ³ Lásd: a Világbank *World Development Report, 1990* 32. táblázatát (Oxford University Press, 1990). Lásd még: Banister, J. (1985) *China's Changing Population*, Stanford University Press. — bár a várható élettartam terén a változások nem voltak olyan nagyok, mint ahogy azt ezek a korai becslések kalkulálták, s később ezt maga Banister is beismerte.
- ⁴ Hasznos szuggesztivitása és éleslátása ellenére a családi kapcsolatokat „alku-problémaként” modellező legújabb irodalom kissé hiányos, mivel a résztvevő felek percepciójának (az objektív azonosított érdekekkel szemben) nem tulajdonít megfelelő jelentőséget. A családi kapcsolatokon belül a percepció fontosságáról, beleértve a perceptuális torzulásokat is (a Marx által „hamis percepciónak” nevezett jelenség egy változata) lásd a következő könyvem: *Gender and Cooperative Conflicts*, valamint a *Resources, Values and Development* című cikkemet (Harvard University Press, 1984), továbbá Wilson, G. (1987) *Money in the Family* című művét (Avebury/Gower).
- ⁵ Lásd a korábban említett művemben, a *Gender and Cooperative Conflicts* megjelentetett esettanulmányokat és irodalmi hivatkozásokat. Ester Boserup úttörő munkát végzett a fenti kérdések tanulmányozása terén a *Role in Economic Development* című könyvében (Sti. Martin's, 1970). A témáról lásd még: Agarwal, B. (1991) *Social Security and the Family* (In.: Ahmad, E., et al. *Social Security in Developing Countries*).
- ⁶ A részleteket lásd a *Gender and Cooperative Conflicts* című tanulmányomban, In: Tinker, I. (szerk.) *Present Inequalities: Women and World Development* (Oxford University Press, 1990). Ugyanebben a kötetben lásd még Boserup, E., Papanek, H. és Tinker, I. tanulmányát.
- ⁷ Lásd például Bardhan, P. *Land, Labor and Rural Poverty* című könyvét, mely India különböző államait vizsgálja, valamint a könyvben publikált irodalmat.
- ⁸ Lásd: Croll, E. (1984) *Chinese Women Since Mao* (M. E. Sharpe).
- ⁹ Lásd a *World Development Report, 1990* 1. és 32. táblázatát, továbbá Banister *China's Changing Population* című könyvének 4. fejezetét, valamint Hussain, A. és Stern, N. (1990) *On the recent increase in death rate in China* című cikkét (China Paper, No. 8., London School of Economics).
- ¹⁰ Wolf, M. (1984) *Revolution Postponed: Women in Contemporary China*, Stanford University Press.
- ¹¹ Lásd: Banister, J. *China's Changing Population*, 4. 12. táblázat.

- ¹² Lásd erről: Aslanbeigui, N. és Summerfield, G. The Impact of the Responsibility System on Women in Rural China: *A Theoretical Application of Sen's Theory of Entitlement* című cikkét a *World Development* 1989-es 17. számában.
- ¹³ A probléma különböző aspektusait részletesen tárgyalja Jean Dreze-zel közösen írt könyvem, melynek címe *Hunger and Public Action* (Oxford University Press, 1989).
- ¹⁴ Az iskolai végzettségnek és az oktatásnak a bangladeshi és indiai nők életében játszott szerepéről lásd: Chen, M. (1983) *A Quiet Revolution: Women in Transition in Rural Bangladesh* (Schenkman Books), és Basu, A. (1988) *Culture, the Status of Women and Demographic Behavior* (National Council of Applied Economic Research, New Delhi).
- ¹⁵ Keralában jelentős volt az oktatás területén a misszionáriusok tevékenysége is (a lakosság egyötöde keresztény), ráadásul már régóta folytattak nemzetközi kereskedelmi tevékenységet és tartottak fenn nemzetközi politikai kapcsolatokat (Ázsiának mind a keleti, mind pedig a nyugati részével), és a híres hindu filozófus és pedagógus, San-karacarya, aki i. sz. 788—820 között élt, Keralából indította el a indiai oktatási és imádkozási központok létrehozására szervezett hatalmas mozgalomát.

